

Jedność w różnorodności a regulacje państw Unii Europejskiej dotyczące praw osób LGBT

Katarzyna Zawadzka, *University of Szczecin (Szczecin, Poland)*

E-mail: katarzyna.zawadzka@usz.edu.pl

ORCID ID: 0000-0001-9263-8244

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie różnic dotyczących regulacji praw osób LGBT w państwach należących do Unii Europejskiej. Dokonano porównania ewolucji przepisów prawnych w poszczególnych państwach członkowskich. W rozważaniach ujęte zostały także daty przystąpienia danego państwa do Wspólnoty Europejskiej/Unii Europejskiej oraz regulacji podjętych wobec społeczności LGBT. Kwestie te należy uznać za istotne, biorąc pod uwagę kryteria kopenhaskie, które dane państwo musiało spełnić, przystępując do UE. W badaniu zadano pytanie, czy i w jakim tempie regulacje dotyczące związków partnerskich korespondowały w poszczególnych państwach z wprowadzeniem pozostałych postulatów dotyczących społeczności LGBT.

Zwrócono uwagę m.in. na wątek związany z datami przystąpienia państw członkowskich do Unii Europejskiej. W kontekście dyskursu społeczno-politycznego w Polsce, dotyczącego konsekwencji takich regulacji, przeanalizowano regulacje w państwach, które razem z Polską wstąpiły do UE w 2004 roku. Główną hipotezą jest, że przyjęcie regulacji dotyczących małżeństw jednoosobowych w UE nie jest koniecznym następstwem wcześniejszego zalegalizowania jednoosobowych związków partnerskich.

Wprowadzeniem do analizy jest przedstawienie kryteriów kopenhaskich, czyli wytycznych otwierających drogę do wstąpienia w struktury Unii Europejskiej, a także międzynarodowych postulatów społeczności LGBT. Biorąc pod uwagę dynamikę wprowadzanych regulacji w Europie i na świecie oraz jednocześnie, traktowanie ich w Polsce nadal w kategoriach kontrowersyjnych, wybrano te najczęściej dyskutowane wątki. Należą do nich jednoosobowe związki partnerskie i małżeństwa oraz adopcja dzieci przez pary homoseksualne.

Słowa kluczowe: Unia Europejska, LGBT, związki partnerskie, małżeństwa jednoosobowe, jedność w różnorodności.

Unity in diversity and the EU Member States' regulations on the rights of the LGBT people

Abstract

The aim of this article is to analyse the differences in the regulation of LGBT rights in the Member States of the European Union. The evolution of legal provisions in individual Member States is compared. The considerations also include the dates of accession to the European Community / European Union and the regulations adopted by states for the LGBT community. These issues should be considered as important, taking into account the Copenhagen criteria that a given country has to meet when joining the EU. The question was asked in this research is whether and at what pace the regulations on same-sex partnerships corresponded in individual countries with the introduction of other postulates concerning the LGBT community. Attention was paid to the issue related to the dates of accession of the Member States to the European Union. In the context of the sensitive social and political discourse in Poland regarding the consequences of such regulations, the regulations in the countries that joined the EU in 2004 with Poland were analysed. The main hypothesis is that the adoption of same-sex marriage regulations in the EU is not a necessary consequence of previously legalising same-sex partnerships.

The introduction to the analysis is the presentation of the Copenhagen criteria, i.e., the guidelines that open the way to joining the structures of the European Union, as well as the international postulates of the LGBT community. Considering the dynamics of introduced regulations in Europe and in the world, and at the same time, treating them in Poland in controversial categories, the most discussed topics were selected. These topics include same-sex partnerships and marriage, and the adoption of children by same-sex couples.

Keywords: European Union, LGBT, partnerships, same-sex marriage, unity in diversity.

Tematyka jedнопłciowych związków partnerskich oraz małżeństw jedнопłciowych jest obecna w literaturze naukowej, jednak w kontekście badań europeistycznych potrzebne jest rozszerzenie zakresu badań o kwestie związane z regulacjami adopcyjnymi. Za istotne przyjąć można także poszerzenie badań o cezurę czasową – przystąpienia państw do Unii Europejskiej (UE) oraz wprowadzania poszczególnych regulacji dla społeczności LGBT.

Należy zaznaczyć, iż badanie praw osób LGBT jest stosunkowo nowym obszarem dociekań w naukach politycznych. Wśród prac prekursorskich wymienia się artykuł Kelly Kollman i Matthew Waitesa (Kollman, Waites 2009). W badaniach socjologicznych nad procesem legalizacji związków partnerskich osób tej samej płci często nawiązuje się do wątków związanych z rodziną, rodzicielstwem i sytuacją osób żyjących w związkach jedнопłciowych (np. Swan 2015). Badania dotyczą także rozwoju ruchu LGBT w kontekście walki o realizację jego postulatów, a w tym równości małżeńskiej (De Filippis et al. 2018). Jeffrey Weeks, Brian Heaphy i Catherine Donovan wskazywali, na przykład, na powiązania kwestii związanych z homoseksualnością w kontekście rodziny i głębokich zmian w świadomości społecznej (Weeks et al. 2001: s. 14).

Główną hipotezą niniejszego artykułu jest, że przyjęcie regulacji dotyczących małżeństw jedнопłciowych w państwach członkowskich UE nie jest koniecznym następ-

stwem wcześniejszego zalegalizowania jednoptciowych związków partnerskich. Należy zaznaczyć, iż argumentacja przeciwników jednoptciowych związków partnerskich opiera się na założeniu odwrotnym: że regulacje partnerskie są naturalnym środkiem do celu, jakim są dla społeczności LGBT małżeństwa jednoptciowe. Podstawową metodą zastosowaną do przeprowadzenia analizy jest metoda porównawcza (zob. Gibbs 2011). Zestawiono ze sobą 27 państw członkowskich UE, biorąc pod uwagę daty przystąpienia danego państwa do Unii Europejskiej oraz regulacji podjętych wobec społeczności LGBT. W ujęciu tabelarycznym przeanalizowano relacje zachodzące w obrębie poszczególnych przypadków, postulaty zrealizowane bądź niezrealizowane oraz datę przyjęcia tych pierwszych. Zastosowano również krytyczną analizę źródeł, w tym literatury naukowej oraz raportów z badań. Postawiono główne pytanie badawcze: czy i w jakim tempie regulacje dotyczące związków partnerskich korespondowały w poszczególnych państwach z wprowadzeniem innych postulatów dotyczących społeczności LGBT?

Motto Unii Europejskiej to „Zjednoczona w różnorodności”. Po raz pierwszy użyto go w 2000 roku. Oznacza, że w celu zapewnienia pokoju i dobrobytu oraz ochrony bogactwa kulturowego, tradycji i języków w Europie, Europejczycy powinni działać wspólnie (zob. *Motto UE* WWW). Za istotną można uznać różnorodność dynamiki rozwoju ruchu LGBT na zachodzie i wschodzie Europy oraz w Stanach Zjednoczonych. Bezspornym jest fakt, że w krajach Europy Zachodniej rozwój ruchu LGBT następował znacznie szybciej niż na wschodzie kontynentu (Pogodzińska 2010). Kwestie legalizacji związków partnerskich oraz małżeństw osób tej samej płci pozostają tematami szeroko analizowanymi i problemowymi. Są one przedmiotem dyskursu społeczno-politycznego tak w Polsce, jak i w pozostałych państwach Unii Europejskiej, gdzie dotychczas nie podjęto rozwiązań prawnych przychylnych dla społeczności LGBT. Problem ten staje się jedną z głównych spraw poruszanych w dyskusji o wartościach europejskich. W Polsce pojawiają się argumenty oponentów takich rozwiązań, mówiące o tym, iż związki partnerskie mają być środkiem do celu, jakim jest małżeństwo. Temperatura dyskusji podnosi się zdecydowanie w momencie, gdy w rozważaniach tych jest mowa o prawie do adopcji dzieci przez pary jednoptciowe.

Coraz więcej państw na świecie i w Europie zaczyna regulować prawnie sytuację związków cywilnych osób LGBT. Jednak w Polsce jednymi z ostatnich projektów ustaw dotyczących tej tematyki były te dyskutowane w roku 2015. Okazało się wtedy, iż sytuacja związków partnerskich nadal nie będzie regulowana w prawie polskim. W dniu 4 sierpnia 2015 roku, podczas głosowania otwierającego posiedzenie, Sejm odrzucił wniosek o uzupełnienie porządku obrad o pierwsze czytanie poselskiego projektu ustawy o związkach partnerskich oraz o pierwsze czytanie poselskiego projektu ustawy – *Przepisy wprowadzające ustawę o związkach partnerskich*. „Postówie nie zgodzili się na uzupełnienie porządku obrad o poselski projekt ustawy o związkach partnerskich. Za wprowadzeniem pod obrady zagłosowało 123 postów, 263 było przeciw, a 22 wstrzymało się od głosu” (Kaien 2015).

We wrześniu 2021 roku Szwajcaria, na mocy przeprowadzonego referendum (64% głosów za) uznała legalność małżeństw jednoptciowych z prawem do adopcji dzieci

(zob. *Szwajcaria za legalizacją...* 2021). W grudniu 2021 roku Chile stało się 31 państwem na świecie (a w tym 8 w Ameryce Łacińskiej), gdzie małżeństwa osób tej samej płci są legalne, a zatem prawnie uznane (Wernio 2021).

Wracając do wątku europejskiego, wspomnieć należy o kryteriach kopenhaskich, czyli wytycznych otwierających drogę do wstąpienia w struktury Unii Europejskiej. Zostały one określone przez Radę Europejską na szczycie w Kopenhadze w 1993 roku. Po pierwsze, mowa tu o stabilności instytucji gwarantujących praworządność, demokrację, prawa człowieka oraz poszanowanie i ochronę mniejszości. Kolejne kryterium dotyczy funkcjonującej gospodarki rynkowej i zdolności sprostania presji konkurencyjnej oraz siłom rynkowym Unii Europejskiej. Trzecie i zarazem ostatnie z nich mówi o zdolności do przyjęcia przez państwo wymogów członkostwa, a w tym do skutecznego wdrażania polityk, norm i zasad tworzących *acquis communautaire*, czyli unijny dorobek prawny¹ (Witkowska 2015; *Kryteria przystąpienia...* WWW). To właśnie owe kryteria wspólnotowe podnoszone są przez polską społeczność LGBT i jej sojuszników. Zastanawiają się oni bowiem czy brak regulacji prawnych dla związków homoseksualnych nie stanowi naruszenia zasad porządku wspólnotowego, a w odniesieniu do wymienionych kryteriów – w szczególności pierwszego i trzeciego. Za jedno z większych wyzwań stojących przed Unią Europejską, w imię realizacji hasła jedności w różnorodności, można uznać rzeczywistą realizację polityki antidyskryminacyjnej w całej strukturze UE, a zatem i w poszczególnych państwach członkowskich.

Postulaty społeczności LGBT

Postulaty społeczności LGBT² są elementem polityki, nabierając coraz większego znaczenia w oczach opinii publicznej. Budzą emocje, często skrajne, a zdecydowanie rzadziej obojętność. Wśród wielu postulatów ruchu można wymienić: legalizację związków partnerskich, równość małżeńską, możliwość adopcji dzieci przez pary jednopłciowe, edukowanie oraz regulacje prawne, w tym te związane ze zdrowiem i edukacją oraz przeciwdziałaniem agresji słownej i fizycznej (coraz częściej definiowaną jako „mowa nienawiści”). Zdecydowanie jedną z najbardziej kontrowersyjnych kwestii jest ta dotycząca postulatu adopcji dzieci przez pary nieheteroseksualne.

„Homoseksualizm” został wykreślony z listy chorób przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne w 1973 roku. Orientację nieheteroseksualną uznano za niepatologiczną formę wyrażania seksualności. Zaznaczono tym samym, iż nie należy jej traktować jako dewiacji seksualnej. Homoseksualność zaczęto utożsamiać już nie jedynie z wyborem obiektu seksualnego, a z orientacją psychoseksualną i ujawniającą tendencją do zawierania stałych i biskich relacji z osobą tej samej płci (Tomalski 2010). Warto zwrócić uwagę na pozaeuropejski przypadek prekursorski. Politycznymi priorytetami amerykańskiego

¹ Trzecie kryterium to także realizacja unii politycznej, gospodarczej i walutowej.

² L i G – osoby o orientacji homoseksualnej (lesbijki i geje); B – osoby o orientacji biseksualnej (zainteresowane zarówno partnerami tej samej, jak i innej płci); T – osoby transpłciowe (nieidentyfikujące się z płcią przypisaną im przy urodzeniu).

ruchu LGBT stały się: dekryminalizacja aktów homoseksualnych na całym terytorium Stanów Zjednoczonych, prawo do zawodowej służby wojskowej dla ujawnionych gejów i lesbijek oraz małżeństwa osób tej samej płci (Kurc 2012). Znamienne jest, iż po powyższych osiągnięciach, działacze ze społeczności LGBT (w tym organizacje pozarządowe) nie osiedli na laurach, gdyż potrzeba ich społecznego rzecznictwa nie wypaliła się i nadal widzą celowość swojej partycypacji (Pogodzińska 2010).

Za istotne uznać można, że w Polsce, w porównaniu do państw Europy Zachodniej, znacznie wcześniej została zniesiona penalizacja stosunków płciowych między osobami tej samej płci. Karalność zniósł bowiem kodeks karny z 1932 r., gdy np. w Wielkiej Brytanii to był rok 1967. Dodać należy, iż ani konwencje międzynarodowe czy przynależność do organizacji międzynarodowych (a w tym do UE) nie obligują polskiego ustawodawcy do wprowadzenia rozwiązań instytucjonalizujących związki jednoosobowe. Dokumenty takie jak Europejska Konwencja Praw Człowieka stanowią, iż mężczyźni i kobiety mają prawo do zawierania małżeństwa, jednak to ustawodawstwa krajowe regulują korzystanie z tego przepisu (Sondel-Maciejewska 2018). Może to rodzić pytania o zdolność oraz skuteczność tej organizacji do promowania, a następnie realizacji jednolitych polityk w zakresie wdrażania regulacji przychylnych społeczności LGBT.

Wspomnieć należy, że część społeczeństwa uważa, iż osoby ze społeczności LGBT domagają się specjalnych, chroniących ich ustaw. Tym samym polepszenie ich położenia bywa rozpatrywane nie w kontekście praw standardowych, lecz jako kontrowersyjne przywileje. Od lat podnoszona jest także w społecznym dyskursie teza, że wraz z tolerancją rośnie jednocześnie sprzeciw społeczny wobec realizacji tych żądań (Tomasik 2012).

Związki osób tej samej płci można postrzegać jako aspekt szerszej transformacji dotyczącej tak heteroseksualnych, jak i nieheteroseksualnych wzorców takich relacji. Mowa bowiem o wielu różnych sferach życia i modelach rodziny, a w tym tak zwanych rodzinach z wyboru (De Filippis et al. 2018).

Regulacje unijne na rzecz osób LGBT

W 2007 roku Traktat Lizboński nadał charakter prawny Karcie Praw Podstawowych UE (KPP UE). Doszło do tego poprzez włączenie jej do prawa pierwotnego Unii Europejskiej. Obywatele UE, z wyłączeniem państw, które podpisały tzw. protokół brytyjski³, mogą dochodzić swoich praw (powołując się na Kartę Praw Podstawowych) przed sądami unijnymi (Barcik 2018).

Jak wynika z preambuły KPP, Unia Europejska w centrum swych działań stawia jednostkę. Wspólnota ma dawać temu wyraz poprzez ustanowienie unijnego obywatelstwa oraz stworzenie strefy wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości (*Karta Praw*

³ Unijne instytucje zostały zobowiązane do przestrzegania praw zawartych w KPP. Karta ma zastosowanie także do państw członkowskich, jednak jedynie w granicach wdrażania unijnego prawa. Warto pamiętać, że Polska jest wśród krajów, które przyjęły Traktat Lizboński wraz z tzw. protokołem brytyjskim, co miało na celu ograniczenie zakresu ingerencji zapisów KPP w polski porządek prawny. Protokół ten miał stanowić zabezpieczenie przed ingerowaniem Trybunału Sprawiedliwości UE w polskie regulacje prawne, mające związek ze światopoglądem.

Podstawowych... 2002). Wskazuje się także na szeroko rozumiane zmiany zachodzące w społeczeństwie, a w tym postęp społeczny oraz rozwój naukowy i technologiczny. Jako przyczynek dla idei KPP UE wskazywano konieczność wzmocnienia ochrony podstawowych praw, a ich spisanie i zawarcie w dokumencie miało sprawić, że staną się one bardziej widoczne (*Karta Praw Podstawowych...* 2002). W KPP, w rozdziale dotyczącym wolności, mówi się o prawie do wolności i bezpieczeństwa osobistego, poszanowaniu życia prywatnego i rodzinnego, prawie do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny. Artykuł 9 doprecyzowuje, że „prawo do zawarcia małżeństwa i prawo do założenia rodziny są gwarantowane zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tych praw” (*Karta Praw Podstawowych* 2016: art. 9). Artykuł 21 KPP mówi o zakazie dyskryminacji, między innymi ze względu „na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub przekonania, poglądy polityczne lub wszelkie inne poglądy, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną” (*Karta Praw Podstawowych* 2016: art. 21, ust. 1; szerzej: Hańderek, Zawadzka 2022: s. 98).

Tekst KPP został podpisany przez premierów państw członkowskich UE 7 grudnia 2000 r. w Nicei, co nie oznacza jednak, że nie budził kontrowersji i obaw. Krytyce poddawano bowiem pomijanie ważnych kwestii ochrony praw mniejszości. W dyskursie pojawiały się głosy, iż w KPP UE dublowane są treści znajdujące się w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Karta, która zawiera wszystkie kategorie praw (osobiste, socjalne, polityczne, ekonomiczne i kulturalne) miała docelowo wpłynąć na wzmocnienie ochrony praw człowieka w Unii Europejskiej (Jackiewicz 2003). Polska przyjęła Traktat Lizboński wraz z tak zwanym protokołem brytyjskim, co miało na celu ograniczenie zakresu ingerencji zapisów KPP w polski porządek prawny.

Wspomnieć należy, iż prawo Unii Europejskiej za formę dyskryminacji na tle płci uznaje także dyskryminację wobec osób transpłciowych. Wykładnia taka została ustanowiona przez Europejski Trybunał Sprawiedliwości już w roku 1996. Europejski Trybunał Sprawiedliwości w sprawie *P v S. and Cornwall County Council* orzekł, iż zwolnienie z pracy osoby, która przeszła korektę płci lub jest w jej trakcie, można uznać za bezprawną dyskryminację ze względu na płeć (Schuster et al. 2011). Istotne jest, iż brak regulacji dotyczących praw osób transpłciowych w części państw UE wiązał się z powoływaniem się na tzw. margines swobody. Mowa tu o doktrynie marginesu swobody, przewidującej swobodę każdego z państw członkowskich do wewnętrznego regulowania pewnych kwestii (Lee 2010).

Warto dodać, iż w 2013 r. ministrowie 11 państw członkowskich UE (Austrii, Belgii, Chorwacji, Danii, Finlandii, Francji, Włoch, Luksemburga, Malty, Holandii i Szwecji) podpisali wspólne oświadczenie wzywające Komisję Europejską do zintensyfikowania działań UE na rzecz szeroko zakrojonego zwalczania dyskryminacji ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową. We wspólnym oświadczeniu wezwano do opracowania i przyjęcia kompleksowego podejścia politycznego, które opierałoby się na zaleceniach Agencji Praw Podstawowych (zob.: European Union Agency for Fundamental Rights 2016).

W 2021 roku Parlament Europejski przyjął rezolucję ogłaszającą całą Unię Europejską "Strefą wolności dla osób LGBTIQ". Za przyjęciem rezolucji głosowało 492 europostów i europostanek, 141 było przeciw (w tym m.in. Beata Szydło, Witold Waszczykowski, Joachim Brudziński i Beata Kempa). Od głosu wstrzymało się 46 osób. Według przedstawicieli Kampanii Przeciw Homofobii (KPH, polskiej organizacji działającej na rzecz społeczności LGBT) przyjęcie rezolucji ogłaszającej UE "Strefą wolności dla osób LGBTIQ" było sygnałem dla Polski wskazującym, że Unia Europejska „nie zgadza się na dyskryminację i wykluczanie osób LGBT z europejskiej wspólnoty” oraz komunikatem, że w UE jest miejsce dla każdego (*Parlament Europejski przyjął.. 2021*).

Wspomnieć należy, iż UE nie ma narzędzi do zmiany prawa rodzinnego w poszczególnych państwach. Parlament Europejski w swojej retoryce skierowanej do państw nieregulujących prawnie kwestii związanych ze społecznością LGBT powołuje się, na przykład, na swobodny przepływ osób wskazując, iż „matżeństwa lub zarejestrowane związki partnerskie zawarte w jednym państwie członkowskim powinny być uznawane we wszystkich [...] w jednolity sposób” (Gosk 2021).

Jak wynika z badania *Eurobarometer* z 2019 r., 69% Europejczyków uznało, że „matżeństwa osób tej samej płci powinny być dozwolone w całej Europie” (zob.: *Eurobarometer 2019*). W rezolucji w sprawie praw osób LGBT w UE (przyjętej 387 głosami, przy 123 wstrzymujących się) Parlament Europejski podkreślił, iż obywatele Unii powinni mieć możliwość w pełni korzystać ze swoich praw, a tym samym jednopłciowe matżeństwa i związki partnerskie miałyby być uznawane w całej Unii Europejskiej. Postowie Parlamentu Europejskiego wskazali na Polskę i Węgry jako państwa, gdzie społeczność LGBT doświadcza dyskryminacji (Sobczak 2021).

W *Strategii na rzecz równości osób LGBTIQ 2020-2025* Unia Europejska wyznaczyła cele, które mają zostać osiągnięte do roku 2025. Priorytety UE podzielono na cztery filary. Pierwszy z nich dotyczy walki z dyskryminacją osób LGBTIQ (w tym m.in. egzekwowanie i zwiększenie ochrony prawnej oraz zwalczanie nierówności w zakresie edukacji). Drugi filar to zapewnienie bezpieczeństwa osób LGBTIQ (a w tym wzmocnienia środków na rzecz zwalczania „mowy nienawiści”). Filar trzeci dotyczy budowania społeczności inkluzywnych dla osób LGBTIQ (tutaj mowa o poprawie ochrony prawnej „tęczowych rodzin” w sytuacjach transgranicznych). Ostatni z filarów obejmuje działania na rzecz równości osób LGBTIQ na całym świecie, a w tym zwiększenie zaangażowania Unii w kwestie równości w relacjach międzynarodowych (zob. Komisja Europejska 2020). Należy przywrzeć się także nomenklaturze stosowanej przez Unię Europejską. Używa ona sformułowania dłuższego niż te przyjęte w dyskursie naukowym oraz społeczno-politycznym. Akronim LGBT został bowiem rozwinięty o litery I oraz Q. Tym samym mówi nie tylko o osobach takich jak lesbijki, geje, biseksualne i transpłciowe, ale również o tych interptciowych oraz queer⁴ (George 2021).

⁴ I – osoby interptciowe (których cechy fizyczne nie wpisują się w konkretną płeć); Q – osoby queer (niepewne swojej tożsamości seksualnej lub takie, które nie chcą być identyfikowane z konkretną płcią lub orientacją seksualną; słowo „queer” jest również używane na określenie wszystkich osób nieheteronormatywnych).

Ursula von der Leyen, przewodnicząca Komisji Europejskiej, w orędziu z 2020 r. o stanie Unii Europejskiej mówiła: „Nie spocznę w wysiłkach na rzecz budowania Unii równości. Unii, w której można być, kim się chce, i kochać, kogo się chce – bez obawy przed oskarżeniami lub dyskryminacją. Gdyż bycie sobą nie jest ideologią. Jest twoją tożsamością. Nikt nie ma prawa nikomu jej odbierać” (Komisja Europejska 2020). UE od 1999 r. przyjmuje przepisy mające na celu poprawę ochrony prawnej osób LGBT oraz zrównania ich praw z pozostałymi członkami społeczeństwa. Komisja Europejska może podjąć kroki prawne, czyli wszcząć postępowanie w sprawie uchybienia zobowiązaniom państwa członkowskiego. Wobec podmiotu, który nie wdroży unijnych przepisów, Komisja może wnieść sprawę do Trybunału Sprawiedliwości, a ten ma możliwość nałożyć karę pieniężną na takie państwo (*Postępowanie w sprawie uchybienia...* WWW).

Sytuacja osób LGBT w państwach Unii Europejskiej

Polska należy do tej grupy państw członkowskich Unii Europejskiej, w których nie istnieje żadna prawna forma uznania związków jednoosobowych. Wśród członków UE nieuznających zarejestrowanych związków partnerskich są także: Bułgaria, Litwa, Łotwa, Rumunia i Słowacja (zob. *Zarejestrowane związki partnerskie* WWW).

1 stycznia 2004 roku weszły w życie przepisy zakazujące dyskryminacji ze względu na orientację seksualną w stosunku pracy (Śmiszek, Szczepłocki 2012). Zmiany miały związek z koniecznością dostosowywania polskiego ustawodawstwa do standardów Unii Europejskiej, nakreślonych w dyrektywach unijnych. Nowelizacja kodeksu pracy stanowiła naturalną kolej rzeczy, która wynikała z zobowiązań związanych z przystąpieniem Polski do UE. Implementowała ona przepisy Dyrektywy Rady Europy nr 2000/78/WE z 27 listopada 2000 roku. Nowe zapisy w kodeksie dotyczyły zakazu dyskryminacji bezpośredniej i pośredniej oraz molestowania (zob.: Dyrektywa Rady 2000/78/WE). Ważna zmiana dotyczyła także odwrócenia ciężaru winy. Przekładała się ona na wprowadzenie w postępowaniu dotyczącym nierównego traktowania zasady, iż to pracodawca jest zobowiązany udowodnić, że dyskryminacja nie miała miejsca. Oznacza to, że ofiara zwolniona jest z konieczności udowodnienia, że była dyskryminowana (Czarnecki 2008).

W dniu 1 stycznia 2011 r. weszła w życie ustawa zakazująca dyskryminacji w sferach, które pozostają poza obszarem regulowanym przez kodeks pracy. Jednak Polska przekroczyła termin wdrożenia przepisów, a Komisja Europejska wszczęła procedury w odpowiedzi na naruszenie unijnego prawa (Ustawa 2010/1700). Katalog przesłanek antydyskryminacyjnych, w przeciwieństwie do kodeksu pracy, pomijał cechy tożsamości czy ekspresji płciowej (Śmiszek, Szczepłocki 2012: s. 171).

Warte zaznaczenia jest to, iż polskie regulacje, które odnoszą się do problemu dyskryminacji w miejscu pracy stanowią efekt implementacji przepisów unijnych do prawa polskiego. Wdrożenie miało na początku charakter szczątkowy, dotycząc tylko przepisów kodeksu pracy oraz *Ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy*. 1 stycznia 2011 roku weszła w życie tak zwana ustawa równościowa, którą organizacje pozarządowe uznały za niedoskonałą próbę wdrożenia minimum narzuconego przez

Unię Europejską (Jabłońska 2011). Zakaz dyskryminacji kogokolwiek i ze względu na jakąkolwiek przyczynę jest zapisany w polskiej Konstytucji, jednak w kontekście praw dla społeczności LGBT uważany jest za tak zwany „martwy zapis” (Abramowicz, Bratkiewicz 2005: s. 40). Obecnie osoby homoseksualne żyjące razem, są w świetle polskiego prawa uznawane za osoby obce, nie mają więc tym samym wielu praw, które przysługują np. małżeństwom. Polska „nie respektuje związków par homoseksualnych zawartych przez obywateli polskich w krajach UE, gdzie istnieje możliwość zawarcia takiego związku”. Oznacza to, że w momencie przyjazdu do Polski, para jedнопłciowa automatycznie traci wszelkie prawa, które miała za granicą (Abramowicz, Bratkiewicz 2005: s. 40).

W większości państw Unii Europejskiej można sformalizować swój związek bez zawierania małżeństwa. Nadaje się mu wtedy formę zarejestrowanego związku partnerskiego, zwanego niekiedy także związkiem cywilnym. Polega to na tym, iż dwoje ludzi, którzy żyją ze sobą „jako para, może zarejestrować swój związek we właściwym urzędzie w kraju zamieszkania” (*Zarejestrowane związki partnerskie WWW*). Różnice między państwami członkowskimi UE są jednak pod tym względem ogromne. Dotyczą one nie tylko oferowanych możliwości, ale także zakresu, w jakim (jeśli w ogóle) związki partnerskie zawierane za granicą są uznawane. Zaznaczyć należy, iż państwa „zezwalające na małżeństwa osób tej samej płci zwykle uznają również zarejestrowane związki partnerskie zawarte przez osoby tej samej płci w innych krajach” (*Zarejestrowane związki partnerskie WWW*). Natomiast tam, gdzie małżeństwa nieheteroseksualne nie są unormowane przez prawo, ale w których wprowadzona została jakaś forma zarejestrowanego związku partnerskiego, małżeństwo jedнопłciowe zawarte za granicą zazwyczaj zapewnia takie same prawa jak zarejestrowany związek partnerski (zob. *Zarejestrowane związki partnerskie WWW*).

Proces legalizowania związków partnerskich osób tej samej płci rozpoczął się w Europie w krajach skandynawskich (Lund-Andersen 2012). Pierwszym państwem Unii Europejskiej, które zalegalizowało jedнопłciowe związki partnerskie była Dania. Nastąpiło to w 1989 roku (Badgett 2009). Z kolei, regulacje dotyczące małżeństw jedнопłciowych jako pierwsza wprowadziła Holandia w roku 2001 (Kollman 2016).

Wart rozwinięcia jest przypadek Francji, która zalegalizowała związki partnerskie w roku 1999. Wypracowane przez to państwo rozwiązanie określane jest mianem oryginalnego, gdyż związki partnerskie zostały nazwane tam „cywilną umową o solidarność” (fr. *Pacte Civil de Solidarité*, PACS). Instytucję tę utworzono w prawie głównie z myślą o gejach i lesbijkach, ale po wprowadzeniu, większość takich umów zawierały pary heteroseksualne (Lee 2010).

Jednym z problemów związanych z prawami związków homoseksualnych jest wychowanie i adopcja dzieci. W Polsce postulat adopcji dzieci przez pary gejów i lesbijek budzi najczęściej kontrowersji. Polskie prawo nie przewiduje, aby prawa rodzicielskie mogła uzyskać para jedнопłciowa. Nie oznacza to jednak, iż takie pary nie wychowują wspólnie dzieci. Jednak na przykład „partnerka matki biologicznej, nazywana matką spoteczną, choć opiekuje się dzieckiem, jest w świetle prawa osobą obcą, [dlatego] nie przysługują jej żadne prawa rodzicielskie” (Mizelińska et al. 2014). Małżeństwo wiąże się zazwyczaj z uznaniem prawowitości dzieci, bądź też z alokacją prawa do dzieci (Stone 2012).

Tabela 1. Sytuacja osób LGBT w państwach UE: związki partnerskie, małżeństwa, adopcja.

L.p.	Państwo	Związki partnerskie TAK/NIE; rok	Małżeństwa jednopłciowe TAK/NIE; rok	Adopcja dzieci przez pary jednopłciowe TAK/NIE; rok	Data przystąpienia do WE/UE
1.	Austria	TAK; 2010	TAK; 2017	TAK; 2015	1995
2.	Belgia	TAK; 2000	TAK; 2003	TAK; 2001/2006	1958
3.	Bułgaria	NIE	NIE	NIE	2007
4.	Chorwacja	TAK; 2014	NIE	TAK; 2021	2013
5.	Cypr	TAK; 2015	NIE	NIE	2004
6.	Czechy	TAK; 2006	NIE	NIE	2004
7.	Dania	TAK; 1989	TAK; 2012	TAK; 2009	1973
8.	Estonia	TAK; 2016	NIE	TAK; 2016	2004
9.	Finlandia	TAK; 2002	TAK; 2015	TAK; 2009/2017	1995
10.	Francja	TAK; 1999	TAK; 2013	TAK; 2013	1958
11.	Grecja	TAK; 2015	NIE	TAK; 2018	1981
12.	Hiszpania	TAK; 1998	TAK; 2005	TAK; 2001/2005	1986
13.	Holandia	TAK; 1998	TAK; 2001	TAK; 2005	1958
14.	Irlandia	TAK; 2011	TAK; 2015	TAK; 2015	1973
15.	Litwa	NIE	NIE	NIE	2004
16.	Łotwa	NIE	NIE	NIE	2004
17.	Luksemburg	TAK; 2004	TAK; 2015	TAK; 2015	1958
18.	Malta	TAK; 2014	TAK; 2017	TAK; 2014	2004
19.	Niemcy	TAK; 2001	TAK; 2017	TAK; 2005/2017	1958
20.	Polska	NIE	NIE	NIE	2004
21.	Portugalia	TAK; 2001	TAK; 2010	TAK; 2016	1986
22.	Rumunia	NIE	NIE	NIE	2007
23.	Szwecja	TAK; 1995	TAK; 2009	TAK; 2003	1995
24.	Słowacja	NIE	NIE	NIE	2004
25.	Słowenia	TAK; 2006	TAK; 2015	TAK; 2006/2015	2004
26.	Węgry	TAK; 2009	NIE	NIE	2004
27.	Włochy	TAK; 2016	NIE	NIE	1958

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: www.europa.eu; Badgett 2009; Merin 2010; Lee 2010; Arroyo 2017; Mezey 2017; Winter et al. 2018; Digoix 2020.

Jednoptciowe związki partnerskie uregulowane są w 21 państwach UE. 6 z 27 państw Unii Europejskiej nie uznaje prawnie związków tej samej płci. Równość małżeńska funkcjonuje w 14 państwach UE.

Większość państw założycielskich Wspólnot (czyli Belgia, Francja, Holandia, Luksemburg i Niemcy) wprowadziła całkowitą równość w dostępie do regulacji prawnych, związanych z jednoptciowymi związkami partnerskimi, małżeństwami oraz adopcją dzieci. Belgia po wprowadzeniu związków partnerskich zezwoliła na adopcję, ale wstępnie ograniczając się do dzieci partnera. Jednak od 2006 r., czyli już po uregulowaniu prawnym małżeństw jednoptciowych, możliwa stała się adopcja dzieci niespokrewnionych z żadnym z małżonków. Przepisy adopcyjne we Francji oraz Luksemburgu pokryły się czasowo z regulacjami uznającymi małżeństwa jednoptciowe. Holandia, która jako pierwsza wprowadziła legalizację małżeństw osób tej samej płci, przepisy adopcyjne wprowadziła cztery lata później, w 2005 roku. W tym samym roku (cztery lata po regulacjach dotyczących związków partnerskich) Niemcy uregulowali prawo adopcyjne dla par jednoptciowych w odniesieniu do dzieci partnera, rozszerzając je do dzieci niespokrewnionych w momencie legalizacji małżeństw jednoptciowych.

Dania i Irlandia przystąpiły do Wspólnoty jednocześnie, w roku 1973. Dania wprowadziła regulacje dotyczące jednoptciowych związków partnerskich już w 1989 r., natomiast Irlandia – w 2001 roku. Małżeństwa jednoptciowe w pierwszym z państw możliwe są od 2012 roku, a w drugim – od 2015 roku. W Danii kwestie adopcyjne zostały unormowane jeszcze przed uznaniem praw małżeństw monoptciowych. Z kolei, w Irlandii – w roku 2015. Warto zwrócić uwagę na przypadki państw, gdzie w ślad za regulacjami dotyczącymi związków partnerskich nie zostały przyjęte normy prawa związane z małżeństwami. Są to: Chorwacja, Cypr, Estonia, Grecja oraz Włochy. Dodac należy, iż wymienione kraje regulują adopcję, umożliwiając ją jedynie w przypadku przysposobienia dzieci partnera. Można zatem stwierdzić, iż z pełnym zrównaniem praw par homoseksualnych mamy w sytuacji, kiedy to prawa adopcyjne dotyczą także dzieci niespokrewnionych. Z sytuacją taką mamy jednak do czynienia w przypadkach legalizacji małżeństw jednoptciowych w państwach takich jak Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Malta, Niemcy, Portugalia, Szwecja czy Słowenia.

Do największego dotychczas rozszerzenia Unii Europejskiej doszło w 2004 roku. Do UE wstąpiły wtedy razem z Polską: Cypr, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Malta, Słowacja, Słowenia oraz Węgry. Czechy oraz Słowenia regulacje dotyczące związków partnerskich wprowadziły już dwa lata po przystąpieniu do UE. Słowenia poszła krok dalej, legalizując małżeństwa homoseksualne w roku 2015. W momencie wejścia w życie regulacji dotyczących związków partnerskich, możliwa stała się adopcja dzieci przez takie pary. Dotyczyło to jednak jedynie dzieci partnera. Rzeczywista równość małżeńska została osiągnięta jednak wtedy, gdy w 2015 roku umożliwiono parom jednoptciowym adopcję dzieci niespokrewnionych z żadnym z partnerów. Podobnie sytuacja wygląda na Cyprze i w Estonii. Cypr, legalizując w 2015 r. związki partnerskie, umożliwił jednocześnie

adopcję dzieci partnera. To samo rok później uczyniła Estonia. Obok Polski państwami, które w żaden sposób nie regulują prawnie związków osób tej samej płci są: Litwa, Łotwa i Słowacja.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na sytuację społeczno-polityczną w państwach Unii, w których nie obowiązują żadne regulacje dotyczące związków osób LGBT. Za dodatkowy przykład i ciekawy przypadek należy uznać Węgry, gdzie od 2009 r. są możliwe jednoosobowe związki partnerskie. W 2021 roku „węgierscy parlamentarzyści przyjęli ustawę zakazującą udostępniania niepełnoletnim jakichkolwiek treści przedstawiających lub promujących homoseksualizm lub zabiegi zmiany płci” (*Liderzy krajów UE...* 2021). Powołując się na przyjętą przez rząd Viktora Orbana ustawę, prawicowe rumuńskie ugrupowania w tym samym roku zaproponowały projekt „przeciw propagandzie LGBT”. Krytycy tego typu rozwiązań (jak np. liberalny polityk Peter Eckstein-Kovacs) ostrzegali, iż może to doprowadzić do antyunijnego kursu. W wywiadzie dla *Deutsche Welle* węgierski polityk ocenia sytuację tak: „Chodzi o próbę włączenia Rumunii, która była dotychczas jednoznacznie proeuropejska, w antyeuropejski, przyjazny Kremlowi sojusz” (Verseck 2021).

W 2014 r. na Słowacji zatwierdzono zmianę w konstytucji, akcentując małżeństwo jako wyjątkowy związek między mężczyzną a kobietą (Guasti 2021). Na Łotwie w 2015 r. zorganizowano *EuroPride* – Europejską Paradę Równości. Jednak w tym samym roku doszło do wprowadzenia w programie szkolnym tzw. „klauzuli moralności”. „Postanka Julija Stepanenko z Socjaldemokratycznej Partii Harmonia zaproponowała, aby szkoła była odpowiedzialna za naukę moralności dzieci i młodzieży”. Mowa była o „moralności rozumianej m.in. jako małżeństwo kobiety i mężczyzny” (*Łotwa nieprzyjazna...* 2016). Prezydent Litwy Gitanas Nausėda w 2021 r. poparł projekt ustawy o związkach partnerskich, jednak mocno przeciwnie były środowiska konserwatywne. Współrządcy konserwatyści chcieli bowiem zapewnienia, iż „na Litwie będą funkcjonować tylko jednoosobowe związki partnerskie, ale nie będzie jednoosobowych małżeństw”, a tym samym „nie będzie na przykład możliwa [...] adopcja dzieci” (Wolska 2021). W 2019 roku „bułgarski Trybunał Administracyjny podtrzymał wyrok sądu niższej instancji, który nie dopatrył się dyskryminacji w sprawie, [gdzie] Ośrodek Wspomagania Rozrodo odmówił parze lesbijek dostępu do programu wsparcia dla rodzin i osób zmagających się z niepłodnością” (Sobecki 2021). Polska należy do tej grupy państw europejskich, w których nie istnieje żadna prawna forma uznania związków jednoosobowych. Próby wprowadzenia ustaw legalizujących związki partnerskie kończyły się niepowodzeniem. Pierwszy projekt, złożony w 2002 roku, nie został przyjęty przez parlament, w którym zarówno w tym czasie, jak i w kolejnych latach, ugrupowanie popierające legalizację związków jednoosobowych nigdy nie posiadały większości (Tomczak 2012).

Wyniki Europejskiego Sondażu Społecznego (ESS) wykazują wzrost aprobaty dla homoseksualności. W 2002 r. średnia europejska wynosiła 3,82, a w 2018 r. – 4,12 (dla pytania o swobodę układania sobie życia przez gejów i lesbijki)⁵. Dane wyraźnie wskazywały także

⁵ W skali 1–5, gdzie 1-całkowity brak poparcia dla wskazanej wyżej swobody, a 5-całkowite poparcie.

na rozbieżność w tym zakresie między Europą Środkowo-Wschodnią a Europą Zachodnią. Charakterystyczna była też dynamika zmian w omawianym temacie. W 2018 r. najwyższą wartość aprobaty odnotowały Holandia (4,54), oraz Francja (4,49) (zob. Hall 2020).

O kulturotwórczej roli prawa może świadczyć wzrost społecznej aprobaty dla homoseksualności po wprowadzeniu możliwości zawierania małżeństw jednoptciowych w poszczególnych państwach członkowskich UE. Wyniki ESS wykazały także, iż niższy poziom ochrony prawnej osób pozostających w związkach jednoptciowych w Europie Środkowo-Wschodniej niż w Europie Zachodniej koresponduje z niższym poziomem aprobaty dla homoseksualności (Hall 2020).

Co ciekawe, jak wynika ze wspomnianych wyżej badań, w 2018 r. zanotowano spadek społecznej akceptacji dla homoseksualności na Węgrzech (z 3,21 w 2002 r. do 2,84 w 2018)⁶. Można stwierdzić, iż wynik ten jest powiązany z ogólnym klimatem politycznym w tym państwie, erozją instytucji demokratycznych oraz stosunkowo słabymi protestami społecznymi (Hall 2020).

Jak wynika z zestawienia *Rainbow Europe* z 2021 r., najbardziej przyjaznym państwem w Europie dla społeczności LGBT jest Malta. Polska drugi raz z rzędu uzyskała w indeksie *Rainbow Europe* najstarszą pozycję w Unii Europejskiej. Organizacja *ILGA – Europe* zarzuciła Polsce „brak przestrzeni dla osób LGBTI w społeczeństwie obywatelskim, objawiający się m.in. przez ataki policji na działaczy podczas wydarzeń publicznych zamiast zapewniania im ochrony” (Krzysztosek 2021)⁷. Punktem zapalnym na linii Polska – Unia Europejska były przyjmowane przez polskie władze lokalne uchwały dotyczące ochrony tradycyjnego modelu rodziny, w opozycji do postulatów społeczności LGBT (Sewastianowicz 2021; Horbaczewski 2021).

Konkluzje

W procesie badawczym udało się zweryfikować hipotezę, że przyjęcie regulacji dotyczących małżeństw jednoptciowych w państwach członkowskich UE nie jest koniecznym następstwem wcześniejszego zalegalizowania jednoptciowych związków partnerskich. Nie wszystkie państwa regulujące kwestie związków wprowadziły regulacje dotyczące małżeństw. Należy jednak zwrócić uwagę, że w części państw prawo do adopcji korespondowało z wprowadzeniem regulacji dotyczących jednoptciowych związków partnerskich.

Dania przyjęła regulacje dotyczące związków partnerskich już w roku 1989, a więc 16 lat po przystąpieniu do Wspólnoty. W Polsce w tym czasie zaczynał rozwijać się sektor pozarządowy, tak istotny w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego. W roku 2021, 17 lat po wstąpieniu do Unii Europejskiej, Polska (jako jedno z nielicznych państw, obok Bułgarii, Litwy, Łotwy, Rumunii i Słowacji) nadal jeszcze nie reguluje prawnie możliwości funkcjonowania jednoptciowych związków partnerskich.

⁶ Przypomnieć należy, że Węgry wprowadziły legalizację jednoptciowych związków partnerskich w 2009 roku.

⁷ Co roku organizacja *ILGA-Europe* publikuje mapę i indeks *Rainbow Europe*, stanowiące wskaźnik sytuacji prawnej i politycznej osób LGBTI.

Coraz mocniej dyskutowany w Unii Europejskiej jest wątek rekonstrukcji założeń wspólnotowych związanych z wyznawanymi wartościami. Wyzwaniem dla procesu integracji staje się „Europa wielu prędkości”, a w tym kontekście również różnice aksjologiczne (Witkowska 2015; Tosiek 2017)⁸.

Można stwierdzić, że proces rozszerzania Unii Europejskiej niedostatecznie odpowiada z dynamiką postępu w zakresie praw osób LGBT. Widoczne jest nadal różnicowanie polityk równościowych w poszczególnych państwach członkowskich. Polaryzacja ideologiczna, widoczna na polskiej scenie politycznej w tym zakresie, ma wyraźne odbicie w różnicach światopoglądowych na linii Polska – Unia Europejska. Inne państwa UE, w których nie uregulowano prawnie sytuacji osób LGBT (w kontekście związków i małżeństw jednoosobowych oraz adopcji dzieci) są również przykładem na to, jak wiele w tym zakresie zależy od decydentów politycznych oraz opinii publicznej w danym państwie. Jednocześnie wskazuje się na oznaki zmian (postawy społeczne czy wzmożona działalność organizacji pozarządowych) występujących w następstwie przystąpienia państw do UE. Pamiętać należy, iż część z nich została wymuszona wymogami akcesyjnymi i koniecznością działań związanych z procesem europeizacji w kontekście unijnym.

Katarzyna Zawadzka – doktor, adiunkt w Instytucie Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie Uniwersytetu Szczecińskiego. Interesuje się zagadnieniami związanymi z feminizmem, polityką antydyskryminacyjną, społeczeństwem obywatelskim oraz partiami politycznymi. Prowadzi badania naukowe w ramach działalności Pracowni Badań Wyborczych Uniwersytetu Szczecińskiego.

Katarzyna Zawadzka – Ph.D., Assistant Professor at the Institute of Political and Security Sciences at the University of Szczecin. She is interested in issues related to feminism, anti-discrimination policy, civil society and political parties. She conducts research within the activity of the Electoral Research Laboratory of the University of Szczecin.

➔ Bibliografia:

- ABRAMOWICZ Marta, BRATKIEWICZ Agnieszka (2005), *Jestem gejem. Jestem lesbijką. Komu mogę o tym powiedzieć?*, Warszawa.
- ARROYO Christopher (2017), *Kant's Ethics and The Same-Sex Marriage Debate – An Introduction*, Springer, Providence.
- BADGETT Lee M. V. (2009), *When gay people get married*, New York University Press.
- BARCIK Jacek (2018), *Wielopoziomowy konstytucjonalizm Unii Europejskiej a stosowanie praw podstawowych*, „Przegląd Europejski”, nr 2, DOI: 10.5604/01.3001.0013.0789
- CZARNECKI Greg (2008), *Sytuacja osób LGBT w Polsce. Raport z analizy sytuacji społecznej*, w: *Polski Raport Social Watch 2008. Czas na prawa*, Warszawa.

⁸ W modelu zróżnicowanej integracji „sposób postrzegania zróżnicowania różni się znacznie w zależności od kontekstu krajowego. Może być pozytywne, jeśli postrzegane jest jako szansa na szybszy postęp w pogłębianiu integracji, lub negatywne, gdy jest postrzegane jako droga do ustanowienia członkostwa pierwszej i drugiej kategorii” (Parlament Europejski 2019).

- DE FILIPPIS Joseph N., YARBROUGH Michael W., JONES Angela (2018), *Queer activism after marriage equality*, Routledge.
- DIGOIX Marie (2020), *Same-Sex Families and Legal Recognition in Europe*, "European Studies of Population", nr 24.
- DYREKTYWA Rady 2000/78/WE z dnia 27 listopada 2000 r. ustanawiająca ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy, Dz. U. UE L 303, 02.12.2000.
- EUROBAROMETER (2019), *Dyskryminacja w Unii Europejskiej*, <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2251> (11.12.2021).
- EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS (2016), *Professionally speaking: challenges to achieving equality for LGBT people*. Research Report, Luxembourg.
- GEORGE Marie-Amelie (2021), *Expanding LGBT*, "Florida Law Review", vol. 73, issue 2.
- GIBBS Graham (2011), *Analizowanie danych jakościowych*, Warszawa.
- GOSK Patrycja (2021), *Parlament Europejski jest za uznaniem w całej UE małżeństw jedнопłciowych i związków partnerskich*, „Euractiv”, <https://www.euractiv.pl/section/institucje-ue/news/parlament-europejski-opowiada-sie-za-uznaniem-w-calej-ue-malzenstw-jednopłciowych-i-zwiazkow-partnerskich/> (14.09.2021).
- GUASTI Petra (2021), *Same Same, but Different: Domestic Conditions of Illiberal Backlash Against Universal Rights in the Czech Republic and Slovakia*, in: A. Lorenz, L.H. Anders (eds), *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*, Palgrave MacMillan.
- HALL Dorota (2020), *Postawy wobec gejów i lesbijek – Polska w kontekście europejskim*, w: P.B. Sztabiński, D. Przybysz, F. Sztabiński (red.), *Polska–Europa. Wyniki Europejskiego Sondażu Społecznego 2002–2018/19*, Warszawa.
- HAŃDEREK Joanna, ZAWADZKA Katarzyna (2022), *Idea równości dla społeczności LGBT w kontekście praw człowieka*, „Analiza i Egzystencja”, nr 57. DOI: 10.18276/aie.2022.57-05
- HORBACZEWSKI Robert (2021), *Małopolska powołuje pełnomocnika i radę ds. równego traktowania, inne województwa trwają przy uchwałach anty LGBT*, <https://www.prawo.pl/samorzad/uchwaly-anty-lgbt-a-unijne-dotacje.510093.html> (15.09.2021).
- JABŁOŃSKA Zofia (2011), *Sytuacja prawna osób LGBT na rynku pracy – implementacja standardów unijnych do polskiego systemu prawa z uwzględnieniem przepisów Ustawy o wdrożeniu niektórych przepisów UE w zakresie równego traktowania*, w: K. Śmiszek (red.), *Dyskryminacja ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową w zatrudnieniu*, Warszawa.
- JACKIEWICZ Andrzej (2003), *Problematyka praw człowieka w świetle Karty Praw Podstawowych w aspekcie integracji Polski z Unią Europejską*, Warszawa.
- KAIEN Do (2015), *Sejm nie rozpatrzy ustawy o związkach partnerskich. „To wyzwanie na przyszłą kadencję”*, <http://www.tvp.info/21095488/sejm-nie-rozpatrzy-ustawy-o-zwiazkach-partnerskich-to-wyzwanie-na-przyszla-kadencje> (04.08.2015).
- KARTA PRAW PODSTAWOWYCH Unii Europejskiej. *Tekst z objaśnieniami Sekretariatu Konwencji* (2002), wpraw. i tłum. Marek A. Nowicki, Kraków.
- KARTA PRAW PODSTAWOWYCH Unii Europejskiej (2016), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=DE>, Dz. U. UE C 202, 07.06.2016.
- KOLLMAN Kelly (2016), *Pioneering marriage for same-sex couples in the Netherlands*, "Journal of European Public Policy", vol. 24(1), DOI: 10.1080/13501763.2016.1147057

- KOLLMAN Kelly, WAITES Matthew (2009), *The global politics of lesbian, gay, bisexual, and transgender human rights: an introduction*, "Contemporary Politics", vol. 15(1), DOI: 10.1080/13569770802674188
- KOMISJA EUROPEJSKA (2020), *Unia równości: Strategia na rzecz równości osób LGBTIQ na lata 2020-2025*, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/lgbtiq_factsheet_2020-2025_pl.pdf (12.12.2021).
- KRYTERIA PRZYSTAPIENIA (*kryteria kopenhaskie*) (WWW), https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html?locale=pl (11.12.2021).
- KRZYSZTOSZEK Aleksandra (2021), *ILGA-Europe: Sytuacja osób LGBTI w Polsce najgorsza w UE*, „Euractiv”, <https://www.euractiv.pl/section/praca-i-polityka-spoeczna/news/ilga-europ-lgbti-polska-ue-prawa-rownosc/> (17.05.2021).
- KURC Mariusz (2012), *Jak ja to wyjaśnię dzieciom?*, „Replika”, nr 37.
- LEE Man Yee K (2010), *Equality, Dignity, And Same-Sex Marriage. A Rights Disagreement in Democratic Societies*, Leiden, Boston.
- LIDERZY KRAJÓW UE w obronie LGBTI. Podpisu Morawieckiego nie ma (2021), „Rzeczpospolita”, <https://www.rp.pl/swiat/art69221-liderzy-krajow-ue-w-obronie-lgbti-podpisu-morawieckiego-nie-ma> (24.06.2021).
- LUND-ANDERSEN Ingrid (2012), *The Nordic countries: Same direction-different speeds*. in: K. Boele-Woelki, A. Fuchs (eds.), *Legal recognition of same-sex relationships in Europe. National, Cross-Border and European Perspectives*, Cambridge-Antwerp-Portland.
- ŁOTWA NIEPRZYJAZNA homoseksualistom (2016), „Euractiv”, <https://www.euractiv.pl/section/demokracja/news/lotwa-nieprzyjazna-homoseksualistom/> (11.05.2016).
- MERIN Yuval (2010), *Equality for Same-Sex Couples. The Legal Recognition of Gay Partnerships in Europe and The United States*, Chicago, London.
- MEZEY Suzan G. (2017), *Beyond Marriage: Continuing Battles for LGBT Rights*, New York, London.
- MIZIELIŃSKA Joanna, ABRAMOWICZ Marta, STASIŃSKA Agata (2014), *Rodziny z wyboru w Polsce. Życie rodzinne osób nieheteroseksualnych*, Warszawa.
- MOTTO UE (WWW), https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/motto_pl (06.07.2021).
- PARLAMENT EUROPEJSKI (2019), *Europa „wielu prędkości”: wyzwanie dla procesu integracji*, Biuletyn, sesja plenarna 14-17 stycznia 2019 (Strasburg), <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/agenda/briefing/2019-01-14/8/europa-wielu-predkosci-wyzwanie-dla-procesu-integracji> (10.01.2019).
- PARLAMENT EUROPEJSKI PRZYJĄŁ rezolucję – cała UE jest strefą wolności dla osób LGBTIQ (2021), <https://kph.org.pl/parlament-europejski-przyjal-rezolucje-cala-ue-jest-strefa-wolnosci-dla-osob-lgbtiq/> (11.03.2021).
- POGODZIŃSKA Patrycja (2010), *Instytucjonalne rozwiązania prawne w zakresie regulacji związków jednopłciowych w Europie*, w: M. Zima (red.), *Tęczowe rodziny w Polsce. Prawo a rodziny gejosko-lesbijskie. Raport 2009*, Warszawa.
- POSTĘPOWANIE W SPRAWIE UCHYBIENIA zobowiązaniom państwa członkowskiego (WWW), https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/applying-eu-law/infringement-procedure_pl (12.12.2021).
- SCHUSTER Alexander, CHAIMBAULT Matthieu, CZARNECKI Greg, LIZE Jacques, PALONI Fabrizio, PLATOVAS Eduardas (red.) (2011), *Zmierzając we właściwym kierunku. Przewodnik po prawach osób LGBT w Polsce i Europie – 2011*, Warszawa.

- SEWASTIANOWICZ Monika (2021), *Polska musi wytłumaczyć się ze „stref wolnych od LGBT”*, <https://www.prawo.pl/samorzad/strefy-wolne-od-lgbt-interwencja-komisji-europejskiej.509521.html> (16.07.2021).
- SOBCZAK Krzysztof (2021), *Parlament Europejski chce presji na Polskę i Węgry w sprawie praw osób LGBT*, <https://www.prawo.pl/prawo/prawa-osob-lgbt-parlament-europejski-chce-presji-na-polske-i.510605.html> (14.09.2021).
- SOBECKI Hubert (2021), *Ocena wyzwań życia codziennego rodzin osób LGBT+. Raport z badań*, Stowarzyszenie Miłość Nie Wyklucza, Warszawa.
- SONDEL-MACIEJEWSKA Karolina (2018), *Zawieranie przez obywateli polskich jednoptciowych związków małżeńskich i partnerskich za granicą. A ich skutki na terenie RP*, w: Piotr Cybula (red.), *Prawne aspekty podróży i turystyki – historia i współczesność. Prace poświęcone pamięci profesora Janusza Sondla*, Kraków.
- STONE Linda (2012), *Pokrewierstwo i pleć kulturowa*, Kraków.
- SWAN Wallace (2015), *Gay, Lesbian, Bisexual, and Transgender Civil Rights. A Public Policy Agenda for Uniting a Divided America*, CRC Press.
- SZWAJCARIA ZA LEGALIZACJĄ małżeństw jednoptciowych i adopcją przez nich dzieci (2021), <https://noizz.pl/lgbt/referendum-ws-malzenstw-jednoplciowych-i-adopcji-dzieci/v87fj83> (26.09.2021).
- ŚMISZEK Krzysztof, SZCZEPŁOCKI Przemysław (2012), *Ochrona prawna LGBT nadal niewystarczająca*, w: Mirosława Makuchowska, Michał Pawłęga (red.), *Sytuacja społeczna osób LGBT. Raport za lata 2010 i 2011*, Warszawa.
- TOMALSKI Przemysław (2010), *Pary jednoptciowe: zakładanie rodzin, rodzicielstwo i rozwój dzieci*, w: *Tęczowe rodziny w Polsce. Prawo a rodziny gejowsko-lesbijskie. Raport 2009*, Warszawa.
- TOMASIK Krzysztof (2012), *Gejereł. Mniejszości seksualne w PRL-u*, Warszawa.
- TOMCZAK Łukasz (2012), *Problem legalizacji związków partnerskich osób tej samej płci w kampanii wyborczej 2011 roku*, w: A. Turska-Kawa, Z. Widera, W. Wojtasik (red.), *Preferencje polityczne. Postawy – identyfikacje – zachowania*, Katowice.
- TOSIEK Piotr (2017), *Polska wizja „rekonstrukcji” Unii Europejskiej: nowy model integracji zróżnicowanej? „Przegląd Europejski”, nr 3 (45). DOI: 10.31338/1641-2478pe.3.17.2*
- USTAWA (2010/1700) z 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania, 2010, nr 254, poz. 1700.
- VERSECK Keno (2021), *Rumunia podąża śladem Orbana?*, „Deutsche Welle”, <https://www.dw.com/pl/rumunia-pod%C4%85%C5%BCa-%C5%9Bladem-orbana/a-58823880> (11.08.2021).
- WEEKS Jeffrey, HEAPHY Brian, DONOVAN Catherine (2001), *Same sex intimacies: Families of choice and other life experiments*, London - New York.
- WERNIO Maciej (2021), *Chile zalegalizowało małżeństwa jednoptciowe z prawem do adopcji dzieci*, <https://noizz.pl/lgbt/chile-zalegalizowalo-malzenstwa-jednoplciowe-z-prawem-do-adopcji-dzieci/kkv1d3e> (8.12.2021).
- WINTER Bronwyn, FOREST Maxime, SENAC Rejane (eds) (2018), *Global Perspectives on Same-Sex Marriage: A Neo-Institutional Approach*, Palgrave Macmillan.
- WITKOWSKA Marta (2015), *The state of democracy in the European Union in scenarios: federation, empire and Europe à la carte*, „Przegląd Europejski”, nr 4. DOI: 10.31338/1641-2478pe.4.15.5

WOLSKA Anna (2021), *Litwa: Projekt ustawy legalizującej związki jedнопłciowe trafił do parlamentu*, „Euractiv”, <https://www.euractiv.pl/section/demokracja/news/litwa-projekt-ustawy-legalizujacej-zwiazki-jednopłciowe-trafil-do-parlamentu/> (21.05.2021).

ZAREJESTROWANE ZWIĄZKI PARTNERSKIE (WWW), https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/registered-partners/index_pl.htm (21.11.2021).